

Foltjaink*

Napokig rémálmaik lesznek azoknak az olvasóknak, akik rászánnak egy délutánt Domonkos László történelmi esszéjére. Ez a délután sötét lesz és zaklatott, mind zaklatottabb, mégis egyetlen szuszra lehet csak végigolvasni ezt a könyvet. Csaknem százhatvan esztendő történet, a szereplői már rég elporladtak, az utódok emlékezetében pedig újabb és újabb sorscsapás rakódott az évszázados megpróbáltatásra - mégis minden betűje belénk ég, mintha éppen most és éppen velünk történne mindez. Talán ezért és nem a legperverzebb írói fantáziát túlszárnyaló kegyetlenkedések leírása miatt lesznek rossz éjszakáink: mert rólunk is szól ez a százhatvan éves história. Apáinkról, dédapáinkról, a Kárpát-medencében ide-oda rugdalt családunkról.

A megemlékezés és az együttélés botránjáról.

Domonkos László veszi a bátorságot, és a két nép közös történelmének kibeszéletlen, szennyes fejezetéről ír könyvet. Fősodorról szemben: manapság ugyanolyan divat csak a szépre emlékezni, mint a szocialista testvériség dicső korszakában, és politikailag korrekten csak azt hangsúlyozni, ami összeköti a Kárpát-medence népeit. Meglehet - reménykedem -, még mindig jóval több az ilyen szétbogozhatatlanul összesodródott szál, mint az árok meg a szögcsodró. Még akkor is, ha nincs olyan magyar kisebbségi jogsérelem, amelyik megtorlatlan ne maradna. S nincs olyan bűntény, amelyik ne bátorítaná még vadabb gáztetre a magyar szóra öklüket lendítő verőlegényeket, még arcpirítóbb „intellektuális” hazugságokra a társadalomtudományok hangadóit szomszédjainkban. Az 1848-49-es népiirtásokat a szocializmusban sem lehetett elhallgatni, de az etnikai él kicsorbításával természetesen osztályharcról voltak kénytelenek regélni azok a határon túli magyar történészek is, akik saját bőrükön tapasztalták meg hovatartozásuk átkát. Ennél is szörnyűbb, hogy a rendszerváltások után, a mai napig sem voltunk képesek megfogalmazni kínos és kínzó történelmi kérdéseinket a románság, a szerbség, a szlovákság, az ukránság-oroszság és persze az osztrákság számára. Míg a környező népek mást sem tesznek, csak minden percben

nekünk szegeznek a magukéit, sőt sokszorosan behajítják azt, amit ők a mi tartozásunknak vélnek.

Keletről a Tisza vonaláig, délről a Balatonig, nyugatról legalább Zalaegerszegig (Monarchia-főbérőnknek is jusson valami), északról pedig egészen délig, hogy semmi se maradjon, csak a széle-hossza-egy szláv korridor. Aki azt képzelet, ez már történelem, roppantul ostoba.

A szórványosodás és a szórványosítás, ezzel párhuzamosan az emlékezet megrontása közvetlenül határaink túloldalán a legelszántabb. Mert e szakaszokon komoly stratégiai tétje van a beolvasztásnak. Míg a magyar kultúra és kapcsolatteremtő ösztön arra a jóhiszemű ostobaságra épül, hogy ahol egyszer bedörömböltek, fosztogattak, karóba húztak és lefejeztek, anyát, feleséget, gyermeklányt erőszakoltak, magzatot vágtak ki eleven méhből, ott ez többé nem történhet meg. Hogy a magyarirtás immunitást ad a következő magyarirtásra, s ha valamilyen homályos oknál fogva arra mégsem, akkor az azt követőre. Nem hiszem, hogy van még egy nép térségünkben, amelyik ilyen hivalkodóan üzne sportot a szellemi és fizikai önvédelem feladásából.

Jöllehet, elegendő volna csupán az emlékezés kötelezettségeit számon kérnünk magunkon. Ha nem magunkért, akkor legalább azokért, akikért, mint Illés Sándor írja, nem szól a harang.

Domonkos László felzaklató könyve róluk szól: akikhez bedörömböltek, akik ajtót is nyitottak, és akiket jóhiszeműen (és roppant ostobán) védtelenül hagytak elrettentő erővel bíró honfitársaik. Aki manapság letér a bejáratott turistaútvonalokról, és bebarangolja Dél-Erdély eldugott szórványvidékeit, a hajdani Hunyad és Alsó-Fehér megyét, talán nem is sejtji, hogy arrafelé a domborzati elemeknek súlyos jelentőségük van. A magára hagyott, düledező templomok, iskolák, kastélyok és sasfészkek közelében, egy-egy pince gádoránál, egy gólyahírral teli szép mocsaras réten, két puszta maradt kapuoszlop között úgy suhanunk el, mintha csupán művelődéstörténeti, természeti fontossága volna annak a helynek. Álmélkodva, búsongva, netán

kardcsörtetve. De aki afféle etno-katasztrófaturistaként jön ide, hogy még szóba elegyedjen egy-egy gyönyörű falu utolsó magyarjával, azzal a lelkésszel, aki egyetlen embernek tart istentiszteletet a kongó Árpád-kori szentélyben, vagy csak szóltanul végigjárja ennek a magyar történelmi rezervátumnak minden egyes honi vonatkozású szegletkövét, az sem értett meg mindent e táj tragikumából.

Festői pihenőhely az erdélyi Ompoly-patak völgyében, kétfelől szurdokká záródnak a hegyek az országút fölött, padok, avított obeliszkek és kövér rét nyugtatja a szemet. A fák között három halmocska, néha építkezési törmelék borítja, ha nem, elüldögélnék rajta az átutazó szerelmesek. Emberi csontokon heverésznek. A magyarországiak többsége sem tudja ezt. Több mint hétszáz zalatnai magyar patrícus, asszony és gyerek holttestét rejtik ezek az ompolygyepői dombok, azokét, akiket 1848 őszén menekülés közben hősieken agyonverték a móc parasztok. A babonás helybeliek azonban tudják ezt, és most sem mernek házat felhúzni az elátkozott helyre, ahol éjre éjre felhangzik a meggyilkoltak panaszos sírása. De azért az 1899-ben emelt emlékművet már többször megpróbálták dinamittal felrobbantani, feliratát lekaparni. „1848 október 24. Atyja Lukács Simon, anyja Gál Teréz, testvérei: István, Teréz, Simon, Péter és Eleonóra, valamint az itt nyugvó 700 zalatnai lakos emlékének kegyelettel emeltette Lukács Béla 1899-ben” - e sorokat vésette az obeliszkre a monarchiás kereskedelmi miniszter, akit román dajkája mentett meg a mócok szekercéitől. Mára egyedül a PAX szó maradt meg a kövön.

Az emlékezés iróniájaként.

Hány ilyen domb vagy holttestekkel betemetett kút van Dél-Erdélyben!

Nagyenyeden a többségi társadalom számára értelmezhetetlen, jelentéktelen tábla emlékeztet a lemezszároltakra, Zalatnán, Abrudbányán, Magyarigenben, Boroskrakkón és az egész Hegyalján még az sem - s ha mégis akad egy-egy obeliszek, egy öreg tölgyfa, azt átértelmezi a románság. Történelemkönyveink tanították, tanítják a nemzetiségi pogromokat mint a forradalmi magyar kormány késlekedésének sajnálatos következményeit, de arról leginkább hallgatnak, hogy a mai

Romániában annak az Avram Jancunak állítanak tucatszám szobrokat, arról az Axente-Severről neveznek el utcát többek között Nagyenyeden, akinek kezéhez a legtöbb magyar vér tapad. Nélkülük az aradi szabadságharcos emlékmű sem kerülhetett vissza a helyére. Nálunk tanítják ezen események megtörténtét, de - ta-

lán szeméremből és a diákok iránti tapintatból - nem hangsúlyozzák az állati kegyetlenségnek azt az érthetetlen és elmélyült aljasságát, amely sok tízezer román hegylakón, férfin és asszonyon egyaránt erőt vett, amikor magyart kellett ölnie.

„Az unitáriusok templomának romjai előtt, - beszél egy szemtanu, - az unitárius pap feküdt, szemei kiegészve, kezén-lábán megnyúzva.

Mellette a fia, aztán a református pap, s még számos legyilkolt magyar. A véres holttesteken kutyák és disznók lakmároznak” - idézi az Enyed közeli Járán történeteket Gracza György XIX. század végén megjelent, Az 1848-49-iki szabadságharc története című alapművében.

„Péchy Tamás birtokos pinczéjébe terelték őket. A remény sugara csillant meg könnybeborult szemeikben. Azt hitték a boldogtalanok, hogy a két napi szenvedés után talán mégis ütni fog számukra a szabadulás órája. Dehogy a szabadulás; dehogy az!... A halál órája volt az, amely megkondukt fölöttük. Mindjárt a déli harangszó után lándzsás oláhokkal telt meg az udvar. Lehetek vagy ezren. Jövetelök célja világos volt.

Látszott rejtélyes mozdulataikon, tekintetük vadságán, hogy valami szörnyű dolgot forralnak. Csak a szegény magyarok ott lenn a pincze vak sötétjében nem tudtak semmiről. Előbb azonban az egész banda Péchy legjobb borából dorbézolni kezdett. Körülbelül két óra hosszáig tartott ez a szokásos tivornya. Mikor aztán csaknem valamennyi a föld poráig itta magát: hozzáálltak a borzalmas terv végrehajtásához. A foglyokat kettesével-hármasával kivezték a pinczéből, s mindjárt ott a gádornál agyonbunkózták őket. Az idő már alkonyodott, s mégsem voltak készen. Pedig sietniök kellett, mert hire jött, hogy a foglyok kiszabadítására honvédcsapatok közelednek. Istálló-lámpások fényénél folytatták tehát az öldöklést” - ez pedig Boroskrakkón esett meg, ahová ma a néhány magyar ínyenc a rejtelmes szépségű középkori templomért látogat el.

Dél-Erdélyben nemigen akad olyan település, ahol ne volna kit gyászolnunk. De még a történelem iránt fogékonyabb magyarok tudatáig sem jutott el igazán, hogy 1848-49-ben szisztematikus népiirtás vette kezdetét ezen a tájékon, amint a szerbek ostromolta Délvidéken is. És hogy amit a tatárjárások, török rabló hadjáratok, korábbi parasztlázadások, különféle hadseregek fel-alá masírozása nem tudott bevégezni, azt a román szabadcsapatok - viszolygó, de állhatatos osztrák támogatással - sikeresen megtették: egyszer s mindenkorra magyartalanították Erdély déli tájait, hogy a szórvány mély-

szórvánnyá, a mélyszórvány pedig egyenletesen hullámzó román tengerré változott. A dél-erdélyi magyarság jelenlétének köemlékeit pedig a lassú enyészet és az érdektelenség teszi néhány évtized múlva a földdel egyenlővé - ami meg ledönthetetlen, azt kisajátítja a sánta, mégis akrobatikus ügyességű román emlékezet.

A népirtás mindig a szenvedély és a rendszeret, a végtelen gyűlölet és a teljességigény arányos keveréke. E nélkül nem lehetne fölmérni és kipusztítani egész falvak, városok, vármegyék bizonyos „fajú” lakosságát. De több (és kevesebb) ez, mint amit Hannah Arendt a gonosz banalitásának nevezett a holokausz hivatalkok-végrehajtóiban: ez a gonosz ritualitása, a gyilkos térfoglalás szertartása, amely nem elégszik meg pusztá kivégzésekkel. A balkáni népirtók a halálnemek leggyötremesebb és legmegalázóbb formáit választják, mert csak így elégíthetik ki homályos bosszúszomjukat. Példa erre sok más település mellett Nagyenyed vagy a délvidéki Zenta, ahol a főtéri emlékművet magyar polgárok fejével rakták körbe a rác parasztok, majd a túlélőket arra kényszerítették, hogy egymást öljék le. Közben bizonyára dühögött a kólómuzsika, kendőt lobogtatva ropták a táncot a „harcosok”, ahogy 1944 őszén is, amikor egész magyar falvakat géppuskáztak vagy bunkóztak Tito partizánjai a temető árkaiba. Nem történt másképp a késő XX. századi balkáni háborúkban sem. Még elborzasztóbbá teszi e „népi” rítusokat a genesisük: hogy 1848-49-ben - ahogy előtte és azóta mindig - ortodox pópák, ügyvédbojtárok, kanonokok tüzeltek fel a móc tömeget, és celebrálták a vérmisét.

Ezért kellene újra és újra rákérdeznünk nekünk, magyaroknak a román értelmiség történelmi felelősségére.

Domonkos László könyve nem az elmaradt gyászunkat, többet: a közemlékezetet szolgálja. Nagyenyedesszéje történelmi tényfeltárás a javából: az összefüggéseket a riporter közvetlenségével és megjelenítő erejével nyomozza ki. Nem hagyja feledésbe merülni azt a történetet, amelynek szemtanú-irodalmát bezúzatta, elzárta a hatalom 1945 után. Mi több, Domonkos könyve annak a bizonytalan, de lassan egybekapcsolódó láncolatnak a része, amely nem engedi, hogy eltűnjön mindazok neve, szenvedéstörténete, akiket 1848-49-ben a védtelen erdélyi településeken, 1944-45-ben az ugyancsak magára hagyott, a Maniu-gárdának kiszolgáltató Csíkszentdomokoson, Szárazajtán, a partizánoknak odavetett délvidéki Csurogon, Zsablyán, Temerinben, 1990-ben Marosvásárhelyen középkori brutalitással végeztek ki, vertek halálra. Egyikük sem volt

bűnös, nem vett részt „hideg napokban”, deportálásokban, megszállói brutalitásban. Csak magyar volt, vagy magyarul beszélt. Aki pedig valóban bűnös volt például a második világháborúban, azt a szerbek elkérték Magyarországtól, s karóba húzták, vagy lánctalppal taposták a földbe.

Riportútjaimon módomban volt szót váltani olyan idősebb emberekkel, többek között a ma szerbiai Sajkásvidéken, akiknek szüleit a szemük láttára kínozták halálra. Hogy kik? Éppen a falubeliek. Olyanokat faggattam, akik ma be sem tehetik a lábukat szülőföldjükre, mert azok dobálják meg őket fél téglával, akik beköltöztek egykori házukba. Olyanokat kérdeztem, akik nem emelhetnek emlékművet a tömegsírra, hová családtagjaikat hányták be - történetesen egy sintértelepi dögkútra, ahonnan évtizedekkel ezelőtt egyébként is elszállították a hatóságok a csontokat, és befőzték őket enyvnek -, mert még aznap éjszaka kalapáccsal verik szét a fekete márványlapot. Minden évben. Hogy kik?

A helybeliek és a környékbeliek.

Ez a legrettenetesebb.

Kell a hely, a bútor, a nyakék, a széna. Kell a séta-pálca, a díszes kalap, a társadalmi pozíció. Kell a vasút, a templom, a laktanya. És nem kell a kódex, az ásvány- és a madárgyűjtemény, az anyakönyv, a sírfelirat és az ékezet. Égniük, kopniuk kell! Mint Nagyenyeden azokon a fogcsikorgató januári napokon.

Akiknek őseik évszázadokon át együtt éltek, egy utcán baktattak munkába, egy kofánál vásárolták az ételmeit, szomszédos földeken túrták a barázdát, és olykor kisegítették egymást egy csupor tejföllel vagy vekni kenyérral, azok egy csapásra ragadozóvá és zsákmánnyá különülnek el. Lehet és szükséges elemezni történelmünkben a kultúrgóg jelenségeit, nemzeti egyenműsítést és rossz, kapkodó kormányzati politikát, nemzeti kategóriák szerint formálódó társadalmi különbségeket és hatalmi ostobaságot, razzizáló katonai túlkapást és folyóba lövő rasszizmust, de a magyarság minden hibájával, bűnével, annak többszörösével sem értelmezhető az a balkáni düh, mely ciklikusan elsöpör sok ezer magyart. Lehet divatosan civilizációk összecsapásáról elmélkedni, lefojtott feszültségekről, történelmi elégtételről, a kisebbségi komplexus kegyetlen megnyilvánulásairól; de ez sem ad magyarázatot arra, hogy az Európai Unióban vagy annak környékén serteptető államok miért nem adnak lehetőséget a legelemibb emberi jog gyakorlására.

Antigoné jogára: meggyilkolt szeretteink eltemetésére.

A Kárpát-medencében három évszázad alatt gyökeret vert a magyarülés hagyománya, tömegsírok bizonytalan domborzata jelöli ki e tradíció határait. A szabadságharc ártatlanjainak tömegsírai ma már tájelemek. A második világháborúban sokszor elevenen eltemetettek ma még rejtegetett, imitt-amott legyalult vagy kommunális szeméttel elfedett hely. Legtöbbször még beszélni, megemlékezni is veszedelmes ezekről a halottakról. Tisztességadásról pedig szó sem lehet.

Zavarná a helybélieket.

Vitatkozhatunk Domonkos László olykor talán sommás népkarakterológiájával. Eltöprenghetünk romantizáló, szenvedélyes stílusán, amellyel már-már regénybe illően idézi meg Nagyenyed apokalipszisét. Valóban, szükség van hűvös hangvételű, távolságtartó

értekezésekre is magyarülés tárgy körben, de ez a mű nem az. Szívünkig hatol - hogy a hajunkat tépjük. Nem érthetjük meg belőle a genocídium filozófiáját (és, mondjuk ki, esztétikáját, hiszen a genocídium az egy-nemű „szépségét” tanítja), de elmélyedhetünk a magyarság önsorsrontásának géniuszában, amely többek között azt is lehetővé tette a román értelmiség számára, hogy Magyarország központjában, magyarok tudós bátorításával kiagyalja a dákoromán elméletet, amelynek közvetett következménye lett Enyed, Abrud, Zalatna. És persze a mai Románia nemzetközi elfogadtatása.

Amíg nem értjük meg a fejszével fejező hóhérok indulatát, addig semmit nem értünk szomszédaink lelki világából. Ez a könyv arról szól, hogy emlékezés nél-

kül felejtés sincs, a büntudat nélküli embernek megbocsátani sem lehet. Amíg nem temethetünk, addig stigmaként kell magunkon hordoznunk mások bűneit is.

Középiskolai rajztanárom, szikár kedélyű, Babits-arcú ember, minden nemzeti ünnepnapon ósdi posztómelényben jelent meg, amelynek hátán tenyéryi barnás folt éktelenkedett. Mintha lekávézta volna. Lötyögött is rajta, levakarhatatlan koszával kínos is volt kissé. Egyik március 15-én összeszedtem a bátorságomat, és otrombán rákérdeztem, van-e valamilyen különleges oka annak, hogy így ragaszkodik ehhez a ruhadarabhoz. Van, felelt csöndesen, az ükapámé volt. És a folt? Az is az övé, felelte, a vére. A rácsok szúrták le 1848-ban.

Csak foltok maradnak nekünk, ha 1848-49, ha 1944-45, ha 1990 kerül szóba? Se bűn, se bűnhődés, se tettes, se sírhalmok, se emléktáblák, se csontok, se kegyelet. Ehelyett leszegett fejjel, a további bosszú dermedő rémképeitől gyötörtén kell élni - együtt a gyilkosokkal. Ezért van szükség minél több ilyen történelmi tényfeltárássra, mint amilyen Domonkos László könyve. Ezért kell szívósan törekednünk az emlékezet visszanyerésére. Ez az egyetlen vádhatóság, amely a magyarirtások túlélőinek megmaradt. Halottainknak és önmagunknak is tartozunk ennyivel. Hogy végre megszólalhasson az a harang.

*Kommentár Domonkos László Nagyenyedi ördög-szekér című új könyvéhez.

